

Bocskay György variációi és kombinációi

Gulyás Borbála

A 16. századi kalligráfus, Bocskay György az európai betűművészet legjelentősebb képviselői közé tartozik. Hermann Zapf „a lúdtollírás mestereként”¹ jellemezte. Variációkban és kombinációkban gondolkodott: egy olyan szuverén alkotó volt, aki ugyan mintaként felhasználta kortársai betűterveit, viszont rendszerint át is alakította őket, és így hozott létre csak rá jellemző, egyedi kompozíciókat.

1

Pályája

1 Az ATypl 1992-es budapesti kongresszusán tartott róla előadást, ld. Hermann Zapf: Egy 16. századi magyar kalligráfus. A Magyar Bibliofil Társaság Évkönyve IV. (Nagy magyar betűművészek, szerk. Szántó Tibor) 1993, 11–17. Ld. még Virágvölgyi Péter: ATypl-rendezvények Budapesten. 1992. szeptember 23–28. Magyar Grafika XXXVII. 1993, 1. sz., 24–25.

2 Lee Hendrix – Thea Vignau-Wilberg: *Mira Calligraphiae Monumenta. A Sixteenth-Century Calligraphic Manuscript Inscribed by George Bocskay and Illuminated by Joris Hoefnagel*. Second Edition. The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 2020; Gulyás Borbála: *Bocskay György kalligráfus művészete*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2020; Borbála Gulyás: *The Art of the Calligrapher George Bocskay*. HUN-REN Research Centre for the Humanities, Institute of Art History, Budapest, 2023.

Bocskay György működése² épp az európai kalligráfia kialakulásának és fellendülésének az időszakára esett. Az *ars scibendi* reneszánsz mesterei tudós foglalatosságnak tekintették a saját tevékenységüket, amely a geometriával és a matematikával mutat szoros rokonságot. Ezért szerepeltették hangsúlyos helyen az általuk használt tudományos eszközöket (pl. körző, vonalzó) azokban a nyomtatott kötetekben, ún. írásmintakönyvekben, amelyekkel ekkoriban a betűterveiket népszerűsítették (1. kép).

A kalligráfus a Bocskayak ún. „raszinjai” ágából származott (ma Rasinja, Horvátország). Hogy mikor született, csak hozzávetőlegesen lehet tudni: 1526-ban vagy valamikor előtte, mert a források szerint édesapja, István az 1526. évi mohácsi csatában esett el. Az országnak ezt a déli vidékét, amelyen a család kúriája és birtokai feküdtek, az Oszmán Birodalom előrenyomulása ekkoriban már

1 A kalligráfus tudományos eszközei

Fametszet

Giovanbattista Palatino: *Libro...* Roma, 1561

Bibliothèque nationale de France, Paris

2 Bocskay György három szignatúrája

Bocskay György (1561–1562)–Joris Hoefnagel

(1592–1596): *Írásmintakönyv*, 89r

The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. 20

Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program

folyamatosan fenyegette. György minden bizonynyal ezért vándorolt északabbra valamikor az 1540-es évek vége felé. Ahol azután Bécsben próbált szerencsét, Oláh Miklós (1493–1568) zágrábi püspök, később esztergomi érsek és főkancelár támogatásával.

Buda végleges török megszállása (1541) után a Magyar Királyságban az egykori főváros szerepét fokozatosan Pozsony és Bécs vette át. Pozsony lett többek között a pénzügyeket intéző Magyar Udvari Kamara székhelye, és itt zajlottak a koronázások. Bécs pedig a mindenkori magyar király (egyben császár) – ekkoriban I. Habsburg Ferdinánd (1527–1564), majd II. Miksa (1564–1576) – székhelye volt, ahol az ország belpolitikai ügyeit irányító Magyar Udvari Kancellária is működött. Itt dolgozott Bocskay közel három évtizeden át, egészen 1575-ben bekövetkezett haláláig. Először írnok, majd 1563–1564 körül udvari titkár – a kancellár helyettese – lett, valamint királyi tanácsossá nevezték ki. Hivatalnoki működése mellett „királyi”, illetve „császári udvarnokként” és „az uralkodó kalligráfusaként” is alkalmazták az udvarban, amely tevékenységéért külön javadalmazásban részesült.

Művészi önreflexiók

Bocskay György művészként tekintett saját magára, ezért a kompozícióit előszeretettel szignálta, így hangsúlyozva azok egyediségét. Sőt volt, hogy a nevét is a mives kalligráfiába foglalta. Több példa található erre a Los Angeles-i The J. Paul Getty Museumban őrzött kéziratos írásmintakönyvében, amelyet 1561–1562-ben készített I. Ferdinándnak.

A mű lapjain látható miniatúrák – kisméretű növények és állatok – azonban már a flamand festőtől, Joris Hoefnageltől (1542–1600) származtak, és csak jóval később, 1592 és 1596 között keletkeztek, II. Rudolf számára. Tehát a két művész sosem találkozott, a szövegeket és a képeket harminc év választja el egymástól. Mégis érdemes megfigyelni, hogy az egyes lapokon hogyan ihlették meg Bocskay már ottlévő kalligráfiái Hoefnagel figurális ábrázolásait. Ráadásul mindez egy nagyon kicsi felületen történik, hiszen a pergamen kézirat

mindössze kb. 16,4 × 12,2 cm-es méretben készült el (a 2., 9. és 12. képen 1:1 méretben szerepel).

Most lássunk a szignatúráiból néhányat (2., 3., 5., 9., 12. kép). A kézirat egyik lapján (2. kép) legfölül, egy fonatdísz alkotta keretben, egy mikrográfia alatt az olvasható, antikva kapitálisokkal, hogy „Bocskay császári udvarnok írta ezt Bécsben 1562-ben”. Középen, az arany és fekete arabeszkkel övezett, négyzet alakú mikrográfia alján a dátumot tünteti fel: „ANNO MDLXII”. A lap alsó meze-

3 Latin bölcsesség a művészi hírnév (*fama*) halhatatlanságáról Bocskay György szignatúrájával

Bocskay György (1561–1562)–Joris Hoefnagel (1592–1596): *Írásmintakönyv*, 129r

The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. 20
Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program

jében pedig a „Georgius Bochkai”, azaz „Bocskay György” szavakat olvashatjuk arany színben, aprólékosan díszített gót kapitálisokból összeállítva.

Sőt előfordul az is, hogy egy olyan szöveget választ ki, amellyel a saját művészetére reflektál, így az egész kompozíció lényegül át a szignatúrájává. Ugyanennek a kéziratnak a legutolsó, általa díszített lapján egy igen dekoratív, fekete alapon fehér betűkkel kivitelezett írásminta található, amellyel a különleges fametszeteket, a fekete alapon fehér

4 Giovanbattista Palatino: *Lettera Trattizata* (meghosszabbított szárú *italica*)

Fametszet

Giovanbattista Palatino: *Libro...* Roma, 1561
Bibliothèque nationale de France, Paris

*Weißschnitte*ket imitálja (3. kép). Ezeknél ugyan- is szokatlan módon a háttér (vagyis nem maga a minta) emelkedett ki a fadúcból. A kompozíció a korban legnépszerűbb humanista kurzívával, *italicával* íródott. A betűk meghosszabbított szárai szeszélyesen hullámzó vonaldíszbe rendeződnek, amelyet arabeszkék és fonatdíszek gazdagítanak. A latin bölcsesség a művészi hírnév, a *fama* halhatatlanságát hirdeti, és közvetlenül ez után olvashatjuk, hogy „Bocskay írta ezt az ausztriai Bécsben 1561 novemberében”.

5 Bocskay György: *Lettera Trattizata* (meghosszabbított szárú *italica*)

Bocskay György (1561–1562)–Joris Hoefnagel (1592–1596): *Írásmintakönyv*, 34r

The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. 20
Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program

Variációk és kombinációk

Már az eddigi példákból is láttuk, hogy a kalligráfus rendszerint variánsokban gondolkodott, valamint olyan gót és humanista írástípusokat helyezett egymás mellé, amelyeket akkoriban nemigen volt szokás egyazon szövegen belül tárítani. Alkotásaiban ily módon igyekezett a másoktól átvett írásmintákat módosítani, kiegészíteni, akár ornamentekkel is gazdagítani, egyszóval reneszánsz művészként újra és újra meghaladni.

Legfőbb inspirációs forrásai a korabeli nyomtatott írásmintakönyvek voltak, amelyek egyes betűtípusok ábráit tartalmazták, először fametszetes táblákon, majd leginkább rézmetszeteken, gyakran magyarázó szöveggel kísérve. Nagy népszerűségnek örvendtek: a becslések szerint a 16. század elejétől a 18. századig e témában 800–1000 különböző kiadvány látott napvilágot. A kötetek egyszerre voltak az írás és olvasás oktatásához használt tankönyvek, és a kortárs európai kalligráfusok újabb és újabb betűkonstrukcióinak a közvetítői.

6 Vespasiano Amphiareo: *Bollatica*

Fametszet

Vespasiano Amphiareo: *Opera...* Venetia, 1565

Bibliothèque nationale de France, Paris

7 Bocskay György: *Bollatica*

Bocskay György (1561–1562)–Joris Hoefnagel

(1592–1596) *Írásmintakönyv*, 103r

The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. 20

Digital image courtesy of the Getty's Open

Content Program

8 Vespasiano Amphiareo: Gót „R” és „S”
iniciálé groteszk motívumokkal

Fametszet

Vespasiano Amphiareo: *Opera...* Venetia, 1565

Bibliothèque nationale de France, Paris

9 Bocskay György: Gót „R” iniciálé és „félbevágott”
gót textuális, alatta antikva és italica mikrográfia

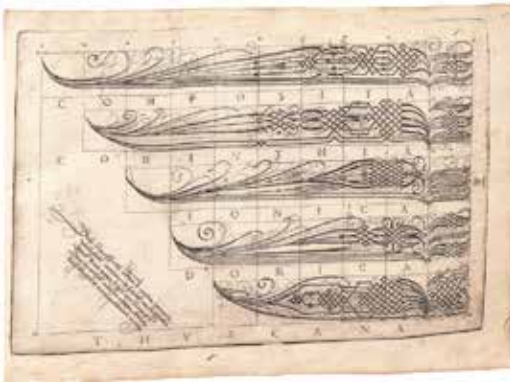
Bocskay György (1561–1562)–Joris Hoefnagel (1592–1596):

Írásmintakönyv, 125r

The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. 20

Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program

Ha a Bocskay által kiválasztott nyomtatott előképeket vesszük számba, megállapítható, hogy jól ismerete kora betűművészetének a legfrissebb irányzatait, egyúttal fogékony volt a magas minőségre és a korszerűségre. Az általa felhasznált típusok szerzőinek a névsora ugyanis azt bizonyítja, hogy rendre azoknak a mestereknek az írásmintakönyveit választotta ki, hogy azokat másolja és tovább alakítsa, akiket ma is a korszak legjelentősebb alkotói között tartunk számon (pl. Ludovico degli Arrighi; Giovanbattista Palatino, 4–5. kép; Vespasiano Amphiareo, 6–9. kép; id. Johannes Neudörffer, 10–11. kép; Wolfgang Fugger; Urban Wyss).

Mint a felsorolásból kitűnik, a kedvenc mintái között egyaránt voltak itáliai és német szerzők alkotásai, mert az egyik specialitása volt a különböző írástípusok társítása, ami esetében a középkori eredetű, többnyire német területen népszerű gót írásmódok (pl. *fraktúr*), illetve a legújabb, Itáliából indult humanista típusok (pl. *antikva*, *italica*) együttes alkalmazását jelentette. Például a kézirat egyik, fekete- és aranyszínű kompozíciójához, egy latin imaszöveghez (12. kép) felhasználta a legnevesebb korabeli német kalligráfus, id. Johannes Neudörffer ún. fonatdíszes *fraktúr* iniciáléját (*Flechtwerkinitial*), egy finom vonalszövetből megalkotott, nagy „O” betűt, amelyet azután antikva és italica sorokkal párosított és gazdag növényi ornamentikával tett teljessé. Az *italica* szöveg pedig azáltal válik még különlegesebbé, hogy Palatino nyomán cikcakos vonalból felépített betűket használ (*Lettera Rognosa*), amelyek mérete az utolsó két sorban

csökken. A mikrográfiában szintén a latin nyelvű szignatúrája szerepel, amelyben úgy fogalmaz: „1561-ben a magyar Raszinjai Bocskay György írta ezt a saját kezével Bécsben”.

E sokszínűségre és kísérletező attitűdre, az alapvető írástípusok továbbvariálására, illetve a gót és humanista betűcsaládok kombinálására semmilyen más kortárs kéziratban vagy nyomtatványban nem találunk példát.

10 Id. Johann Neudörffer: Fonatdíszes *fraktúr* „I” iniciálé (*Flechtwerkinitial*)

Rézkarc. Id. Johann Neudörffer: *Ein gute Ordnung...*

H.n., 1538–1543 után

<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00065307?page=133>

11 Bocskay György: Fonatdíszes *fraktúr*
„I” iniciálé és *antikva*

Bocskay György (1561–1562) – Joris Hoefnagel
(1592–1596): *Írásmintakönyv*, 105r

The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. 20. Digital
image courtesy of the Getty’s Open Content Program

12 Bocskay György: Fonatdíszes *fraktúr*
„O” iniciálé, *antikva* és cikcakkos *italica*

Bocskay György (1561–1562) – Joris Hoefnagel (1592–1596):
Írásmintakönyv, 119r

The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. 20
Digital image courtesy of the Getty’s Open Content Program